

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ

παρ' Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις

[ἐκ τῶν τοῦ Egger].

Ἐν τῇ ἀρχαιότητι παρεσκευάζοντο βιβλία πασῶν τῶν διαστάσεων, παντός σχήματος, ἐκδόσεις ἐλάχισται τὸ σχῆμα οἰαί αἱ σήμερον **bi-joux** καλούμεναι, ἐκδόσεις στοιχειόπυκνοι, ἐκδόσεις μετὰ σχολίων, ἐκδόσεις μετὰ εἰκόνων ἢ τοῦλάχιστον κεκοσμημέναι διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ συγγραφέως. Οἱ ἰδιῶται ἀνθημιλλῶντο κατὰ τὴν ἐλευθεριότητα πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὰς πόλεις περὶ τὴν ἰδρυσιν μεγάλων βιβλιοθηκῶν, τὸν πλουτισμὸν αὐτῶν καὶ τὴν ταξινόμησιν. Ἐν Ἀθήναις, τῇ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνίδι πόλει, πόλει ἐγκυχωμένη ἐπὶ τῇ ὑπεροχῇ αὐτῆς ὑπὲρ τὰς ἄλλας ἑλληνίδας καὶ ὑπὲρ αὐτοὺς τοὺς νικητὰς Ῥωμαίους, ὧν οἱ υἱοὶ ἔσπευδον εἰς τὰ αὐτόθι σχολεῖα, ἐν Ἀθήναις ἴσως δὲν εὕρισκοντο ἄλλα βιβλία πλὴν ἑλληνικῶν. Αὐτόθι περιεργονεῖτο λίαν πᾶσα φιλολογία ξένη. Ἀλλ' ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας ἦτο ἤδη κοσμοπολιτικώτερα καὶ περιεῖχε καὶ ἄλλα συγγράμματα πλὴν τῶν ἑλληνικῶν· βεβαίως ἐν αὐτῇ εὕρισκοντο τὰ ἑβραϊκὰ πρωτότυπα ἀπάντων τῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἅτινα ἐν ταύτῃ τῇ πόλει μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν χάριν τῶν πολλῶν Ἰουδαίων, οἵτινες εἶχον ἀπομάθει τὴν μητρικὴν αὐτῶν γλῶσσαν· εἶνε δὲ αὕτη ἡ μετάφρασις ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἑβδομήκοντα. Ἡ Ἀλεξάνδρεια κτισθεῖσα ἐν Αἰγύπτῳ κατ' αὐτὰς τὰς εἰς τὴν Μεσόγειον ἐκβολὰς τοῦ Νεῖλου περιεῖχε καὶ μέγα πλῆθος κατοίκων Αἰγυπτίων, ἐν οἷς ὑπῆρχον ἱκανοὶ λόγοι δυνάμενοι νὰ μεταφράσωσιν ἑλληνιστὶ τινὰ τῶν ὑπὸ Αἰγυπτίων συγγεγραμμένων βιβλίων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ θαυμασίου πολιτισμοῦ τοῦ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ ἀκμάσαντος ἐπὶ μακροτάτους αἰῶνας. Οὕτω δὲ ἱερεὺς τις καλούμενος Μανέθων εἶχε μεταφράσει ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς γλώσσης τὴν χρονολογίαν τῶν βασιλέων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη, ἥτοι μέχρι τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου· μετὰ δὲ τρεῖς αἰῶνας ἄλλος τις μεταφραστής, ὅστις ἴσως ἦτο Ἕλλην τὸ γένος, ὁ Χαϊρήμων, εἶχε γράψει βιβλίον τι περὶ τῶν ἱερογλυφικῶν ἐν ᾧ ἡρμήνευεν, ἀναμφιλέκτους χάριν τῶν συμπολιτῶν του, τὰ μυστήρια τῆς γλώσσης τῶν Φαραίων. Εἶνε ἀληθῶς κρίμα ὅτι τοιαῦτα συγγράμματα δὲν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν ὁλόκληρα, ὅτι τινῶν ἐξ αὐτῶν ἔχομεν μόλις που μικρὰ τεμάχια καὶ ἄλλων μόνην τὴν ἐπιγραφὴν. Ἄν διεσώζοντο μέχρις ἡμῶν, ἤθελον ἀπαλλάσσει πολλῶν μόχθων τοὺς σοφοὺς τοὺς καλουμένους αἰγυπτιολόγους, οἵτινες διὰ τῆς ὀξυνοίας αὐτῶν ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἀνά-

γνωσιν τριῶν διαφόρων γραφῶν παρουσιαζομένων ἐπὶ τῶν μνημείων καὶ τῶν παπύρων τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Οὐχ ἥττον κυρίως ἐν Ῥώμῃ ἠδύναντο νὰ εὐρεθῶσι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν χριστιανικῶν χρόνων, πλούσιαι ἀποθήκαι βιβλίων, συστηθεῖσαι καὶ διευθετηθεῖσαι ὑπὸ λογίων, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἀκόμη γλωσσολόγοι εἰδικοί, ὥς λέγομεν σήμερον, ἀλλ' οἵτινες διέτριβον περὶ συγγράμματα συντεταγμένα ἐν γλώσσαις ποικίλαις. Οἱ Τυρρῆνοί συγγραφεῖς ἀπετέλουν μέρος τῆς πλουσίας βιβλιοθήκης τῆς τὴν ἐπιμέλειαν ὁ Καῖσαρ ἀνέθηκεν εἰς τὸν πρῶτον λόγιον τῶν συγχρόνων, τὸν Τερέντιον Βάρρωνα. Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀφρικῆς, τῆς τέως ὑπὸ τῶν Καρχηδονίων κατεχομένης, ἐκομίσθησαν ἐκ τῆς χώρας ταύτης εἰς Ῥώμην βιβλία γεγραμμένα εἰς τὴν καρχηδονιακὴν γλῶσσαν, ἥτοι τὴν φοινικικὴν, ἰδίως συγγράμματα περὶ γεωπονίας, μεταφρασθέντα κατόπιν ἐντόσις βραχέος χρόνου λατινιστὶ πρὸς χρῆσιν τῶν Ῥωμαίων. Ἀλλ' ἰδίως ἡ Ἑλλάς ἐπλημύρει τὰς ἀγοράς τῆς Ῥώμης διὰ τῆς ἀφθονίας τῶν προϊόντων αὐτῆς, ἐπειδὴ δὲ ἡ Ῥωμαϊκὴ φιλολογία ἡμιλλᾶτο κατὰ τὴν γονιμότητα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν, ἐδέησε νὰ πλασθῶσιν ἐν ταῖς κυριωτάταις βιβλιοθήκαις τῆς Ῥώμης δύο τμήματα, ὥς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τὸ μὲν διὰ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία, τὸ δὲ διὰ τὰ λατινικά, ὧν ἑκάτερον εἶχεν ἰδιον διευθυντήν. Τινὲς τῶν ὑπαλλήλων τούτων, ὥς ὁ γραμματικὸς Ἰούλιος Ὑγῖνος, ἀπελεύθερος τοῦ Αὐγούστου καὶ φίλος τοῦ Ὀβιδίου, ἀφῆκαν ὄνομα διάσημον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων. Ὑπῆρξε μάλιστα χρόνος καθ' ὃν ἡ διευθύνσις τῶν βιβλιοθηκῶν ὑπῆρξεν ἐν τῶν μεγάλων ἀξιώματων τοῦ κράτους. Τὸ ἀξίωμα δὲ τοῦτο περιεβάλλετο ἐπὶ Ἀδριανοῦ ὁ Γάιος Ἰούλιος Βεσπτιανός, ὅστις φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας ὁ διευθυντὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραφείου. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐθνησκεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Ἕλλην Ἐπαφρόδιτος, ὅστις ἐγεννήθη μὲν δούλος, γενόμενος δὲ ἐνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ διδάσκαλος τοῦ υἱοῦ τοῦ διοικητοῦ τῆς Αἰγύπτου, εἶχεν ἀποκτήσει μέγαν πλοῦτον, ἦτο κύριος δύο οἰκιῶν ἐν μιᾷ τῶν ἐμπορικῶν συνοικιῶν τῆς Ῥώμης, ἐν δὲ ταῖς δύο ταύταις οἰκίαις εἶχε συναθροίσει τριακόνα χιλιάδας βιβλίων, ἐκλέξας τὰ ἀρίστα καὶ σπανιώτατα, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὸν βιογράφον αὐτοῦ.

Ἦτο δὲ τότε ἡ Ῥώμη πόλις μεστὴ πεπαιδευμένων καὶ ἀναγνωστῶν. Τὴν πρωίαν θὰ ἠδύνασθε νὰ ἴδητε διερχόμενον τὸν παῖδα ὃν περιγράφει ἡμῖν ὁ ποιητὴς Ἰουβενάκις μεταβαίνοντα εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ἀκολουθοῦμενον ὑπὸ τοῦ μικροῦ δούλου, ὅστις ἔφερον ἀντ' αὐτοῦ ἐν σακκιδίῳ τὰ σχολικὰ αὐτοῦ βιβλία, τὰ πινακίδια καὶ τὸ μελανοδοχεῖον. Τινὲς τῶν μαθη-

τῶν τούτων εἶχον μάλιστα λάβει, ὡς βραβεῖον ὠραῖον ἀντίγραφον κλασικοῦ τινος συγγραφέντος κατὰ τινα συνήθειαν ἢς πρῶτον παραδείγμα ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξεν ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὅπερ ἡκολούθησεν ὁ Ῥωμαῖος καθηγητὴς Βέρριος Φλάκκος. Ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ διδάσκαλος εἶχε μικρὰν βιβλιοθήκην ἀντιγράφων μετὰ σημειώσεων γεγραμμένων ὑπ' αὐτοῦ, ὧν ἐποιεῖτο χρῆσιν κατὰ τὰ μαθήματά του. Κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὸ σχολεῖον ἄγουσιν ὁδὸν ὑπῆρχον πολλὰ βιβλιοπωλεῖα, πολλὰ ἐκθέσεις βιβλίων ἐν ὑπαίθρῳ, ἐνθα ὁ βιβλιοφίλος ἠδύνατο, πρὶν ἀγοράσῃ, νὰ φυλλομετρήσῃ βιβλίον τι καὶ νὰ λάβῃ κεφαλαιώδη αὐτοῦ γνώσιν, ὡς ποιοῦμεν τὴν σήμερον.

Ἀνοίγων τις συλλογὴν τινὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ὀρατίου ἀνεγίνωσκεν ἐπὶ παραδείγματι τὸν ἐξῆς θελκτικὸν ἀποχαιρετισμὸν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ βιβλίον του. «Φαίνεσαι, ὦ βιβλίον μου, ὅτι βλέπεις πρὸς τὸ μέρος τοῦ Βερτούμνου καὶ τοῦ Ἰανου¹ ἀνυπομονοῦν ἀναμφιβόλως νὰ παρυσιασθῇς, λελειασμένον διὰ τῆς κρητίδος, ἐπὶ τῶν σανίδων τῶν ἀδελφῶν Σωσίου². Δὲν δύνασαι νὰ ὑπομένης οὔτε τὰς κλειδας οὔτε τὰς σφραγίδας, τοὺς φύλακας τούτους τοὺς ἀγαπητοὺς εἰς τὴν αἰδῶ· στεναίξεις ἀνοιγόμενον εἰς λίαν ὀλίγους περιέρχους³ ἐπιποθεῖς τὴν δημοσιότητα, σὺ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἀνατραφὲν ἐν ἄλλοις αἰσθήμασι. Καλὰ λοιπόν, τρέξε ὅπου διακαῶς ποθεῖς νὰ κατέλθῃς. Ἀμα πλέον ἐκ φύγης, δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἐξῆς ἐπιστροφή διὰ σέ». — Τί ἔκαμα, τὸ δυστυχές, τί νυχήθην; ἢ εἶπερ, ἂν περιπέσης εἰς τινὰ προσβολήν; καὶ ἐξεύρεις πῶς σε κατακλείει πάλιν ὁ κατὰ κορος βιβλιοφίλος ὃν δὲν κατάρθωσας νὰ συγγρατῇς. Ἄν δύναμαι, ἀνευ προκαταλήψεως, χάριν ἐνόχου, νὰ προσίπω τὴν τύχην σου, μέλεις νὰ εἰσαι προσφιλες εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ἐφ' ὅσον διατηρῇς τὰς χάριτας τῆς νεότητος. Ἀλλ' ὅταν, πεπονημένον ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πλήθους γεινῇς εὐθηνότερον ἢ θρέψῃς ἐν σιγῇ τὰς τίλφας τὰς κεκρυμμένας μετὰ τῶν φύλων σου ἢ φύγῃς εἰς Ὑτίκην⁴ ἐν Ἀφρικῇ ἢ σε στερίλωσι καλῶς δεδεμένον εἰς Ἰλέρδαν⁴, τότε τρέχεις ἄλλον κίνδυνον· δύναται νὰ ἔλθῃ χρόνος καθ' ὃν, παραμελούμενον παρὰ τῆς Ῥώμης, ἐξοριζόμενον εἰς τὰ προάστειά της ἢ καταντήσης κατὰ τὸ βαμβάκινον γῆρας σου νὰ διδάσκῃς εἰς τὰ μικρὰ παιδία τὰ στοιχεῖα τῆς γραμματικῆς».

Ἀναμφιβόλως οἱ γραμματοδιδάσκαλοι, ἐξ

οἰκονομίας δι' ἑαυτοὺς ἢ τοὺς μαθητάς των, ἡγόραζον κατὰ προτίμησιν παρὰ τῶν βιβλιοπωλῶν τὰ ἀπερριμμένα βιβλία. Τὴν κακὴν δὲ ταύτην τύχην ἐφοβείτο καὶ ὁ Ὀράτιος διὰ τὸ ἰδικόν του.

Τὰ βιβλιοπωλεῖα δὲν προσέλκυνον μόνους τοὺς ἀγοραστάς, ἀλλ' ἦσαν καὶ τὸ συνεντευκτήριον διαφόρων περιέρχων ἐπιδιδομένων ἐν αὐτοῖς εἰς φιλολογικὰς συνδιαλέξεις. Τότε δὲ συνεκροτοῦντο μετὰ τῶν ποικίλων συζητήσεις περὶ τῆς ἀξίας τῶν εἰς ὄψιν ἐκτεθειμένων ἐκδόσεων. Τοῦτο τὸ βιβλίον ἔφερε τὴν ὑπογραφὴν γραμματικῶν τινος ἀντιβαλόντος τὸ κείμενον μετ' ἀκριβεστάτης προσοχῆς· ἐκεῖνο τὸ ἀντίγραφον τοῦ Βιργιλίου ἐθεωρεῖτο προσερχόμενον ἐκ τοῦ οἴκου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ. Ἀνεζητεῖτο μετὰ περιεργίας ὁποῖαν γραφὴν, ὁποῖαν ὀρθογραφίαν εἶχεν οὗτος προτιμήσει ἐν τινὶ χωρίῳ περὶ οὗ ἀμφισβητοῦσιν οἱ κριτικοί. Ἀλλὰ τὸ μάλιστα ἐφελκύνον τὴν προσοχὴν ἦσαν οἱ ἀληθῶς αὐτόγραφοι κώδικες. Ὁ ἱστορικὸς Τάκιτος εἶχε γνωρίσει κατὰ τὴν νεότητά του λόγιόν τινὰ ὅστις εἶχε συλλογὴν ἀντιγράφων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τὸ πολλάκις τυφλὸν πάθος τῶν βιβλιοφίλων ὑπέκειτο εἰς ἐξαπατήσεις, οἱ δὲ πλαστογράφοι πολλάκις παρεπλάωναν αὐτούς. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ὅτε οἱ Πτολεμαῖοι ἔδρυσαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν μεγάλην βιβλιοθήκην των, συνέρρευσαν μὲν τὰ βιβλία εἰς αὐτήν, ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ἐμπόριον ἦγεν αὐτὰ ἀνευ ἐκλογῆς, καὶ πολλάκις οἱ ἀγορασταὶ εἰσέγαγον εἰς τὴν βιβλιοθήκην ταύτην συγγράμματα ἢ παραπεποιημένα ἢ καθ' ὁλοκληρίαν πλαστά. Οὕτω προσεφέροντο εἰς τὸν βιβλιοθηκᾶριον τὸν ἐντεταλμένον τὰς ἀγορὰς δύο ἢ τρία ἀντίτυπα ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγράμματος φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλους. Τινὰ προϊόντα τῶν δόλων τούτων σώζονται ἀκόμη μέχρις ἡμῶν, μετὰ δὲ τῶν ἄλλων μικρὰ τις πραγματεία περὶ κόσμου, ἀπευθυνομένη δῆθεν πρὸς τὸν νεκρὸν βασιλέα Ἀλεξάνδρον ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του, τοῦ φιλοσόφου, ἔργον ἀνάξιον καὶ τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ.

Ἡ τόλμη τῶν πλαστογράφων προσέβαινε πολὺ περαιτέρω. Διάσημός τις ἀνὴρ, φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Βεσπασιανοῦ ἐνησμένους βλέπων ἐπιδεικνύμενον τὸ αὐτόγραφον ἐπιστολῆς δῆθεν σταλείσης πρὸς τὸν βασιλέα Πρίαμον ὑπὸ τινος τῶν συμμάχων του, τοῦ Σαρπηδόνης, βασιλέως τῶν Λυκίων. Καὶ ὅμως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου πιθανῶς ἦτο ἀγνώστος καὶ αὐτῇ ἡ γραφῇ ἐν Ἀσίᾳ. Μετὰ δὲ τρεῖς αἰῶνας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Βεσπασιανοῦ ἐπωλεῖτο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν Ἀθηνῶν χειρόγραφον τῆς Ὀδύσσειας τοῦ Ὀμήρου, ὅπερ ὁ κάτοχος αὐτοῦ θέλων νάπατήσῃ ἢ ἐκ καυχῆσεως παρίστα ὡς

1. Διὰ τούτων δηλοῦται ἡ συνοικία ἐνθα τὰ βιβλιοπωλεῖα.

2. Βιβλιοπῶλαι διάσημοι ἐν Ῥώμῃ.

3. Ἦτοι εἰς πόλιν ἄσχημον καὶ ἀπορροαυμένην.

4. Ἐν Ἰσπανίᾳ.

αὐτόγραφον τοῦ ποιητοῦ. Ἀλλὰ παρατηρῶ ὅτι κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην οὔτε ὁ Ὀμηρος οὔτε οἱ ἥρωές του ἐγνώριζον τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς, τὰ δὲ ὁμηρικὰ ποιήματα ἐπὶ μακρὸν χρόνον διεδόθησαν ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἔμειναν ἐμπεπιστευμένα εἰς τὴν μνήμην τῶν ῥαψωδῶν, οἵτινες ἀπήγγελλον αὐτὰ ἐπὶ τῶν δημοσίων πλατειῶν ἢ ἐν τοῖς μεγάρους τῶν ἀρχόντων. Οἱ ῥαψωδοὶ οὗτοι λοιπὸν ἦσαν κατὰ τοὺς ἥρωϊκοὺς χρόνους τῆς Ἑλλάδος οἰοῦντι ζῶντά τινα βιβλία, περικλείοντες ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῶν τὰς ποιητικὰς παραδόσεις τῆς Ἑλλάδος. Λέγεται δὲ ὅτι λαοὶ τινες αὐτόχθονες τῆς Ἀμερικῆς εἶχον ὁμοίως ἀνθρώπους ἐπέχοντας τόπον ἀρχαίων, ὧν ἡ μνήμη διεφύλασσε πιστῶς μακρὰ τεμάχια ἐν πεζῷ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ κείμενα ὅλα συνθηκῶν. Ὁμοίως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδία αἱ Βέδαι καὶ μακρὰ ἐπικαὶ διηγήσεις διεδόθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπὸ μνήμης· ἡ δὲ γνώσις τῆς γραφῆς δὲν ἀποδεικνύεται ὑπάρχουσα ἐν Ἰνδία πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Παράδειγμα δὲ τῆς δυνάμεως ταύτης πρὸς ἀπομνημόνευσιν παλαιῶν ποιημάτων ἐπανελήφθη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων καὶ σχεδὸν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν· τὸ ἐθνικὸν ἔπος τῶν Φινλανδῶν *Kalevala* πρὸ τεσσαράκοντα μόλις ἐτῶν κατεγράφη τὸ πρῶτον· τὰ δὲ ἀποτελοῦντα αὐτὸ ἄσματα ἀπηγγέλλοντο καὶ ἀπαγγέλλονται ἔτι καὶ νῦν ἐν τοῖς ἀγροῖς ὑπὸ περιοδεύοντων ῥαψωδῶν, τῶν καλουμένων *Ρουνόγιας*, ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τούτων συνελέχθησαν αἱ διάφοροι ῥαψωδίαὶ τοῦ ἔπους κατὰ μικρόν.

Ἀλλως δὲ καθ' ἅπαντας τοὺς χρόνους ἡ μνήμη ὑπῆρξέ πως ἀνθάμιλλος τῆς γραφῆς. Παρά τισιν ἀνδράσιν, οἷοι οἱ ὑποκρίται καὶ οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος μουσικοί, ἀρκεῖ αὕτη πρὸς πιστὴν διαφύλαξιν κειμένων ἱκανῶς μακρῶν δυναμένων νὰ πληρώσωσιν ἑκατοστῶς ὅλας σελίδων. Οἱ ἀρχαῖοι ἐγνώρισαν τοιούτους τινὰς ἀνδρας ἔχοντας τεραστίαν μνήμην· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Ἀθηναίου Θεμιστοκλέους καὶ ἡ τοῦ Ῥωμαίου ῥήτορος Σενέκα, τοῦ πατρὸς τοῦ ὁμωνύμου φιλοσόφου. Ἐνίοτε δὲ ἡ μνημονικὴ αὕτη τέχνη ἀπέβαινε σχεδὸν δουλικὸν ἐπάγγελμα. Ὁ φιλόσοφος Σενέκας διηγεῖται ἐν τῇ κ' τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ὅτι Ῥωμαῖός τις, πλούσιος καὶ μωρὸς σχολαστικός, περιστοιχίζετο ὑπὸ δούλων, ὧν ἕκαστος ἐγνώριζεν ἐκ στήθους ἅπαντα τὰ ἔργα ποιητοῦ τινος ἐπιφανοῦς καὶ ἠδύνατο ἐπὶ τῷ νεύματι τοῦ κυρίου του νὰ ἀπαγγέλλῃ τὸ μὲν ἢ τὸ δὲ ἀπόσπασμα, ἀρμόδιον πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς μετὰ τῶν φίλων ἐκείνου συνδιαλέξεως.

Ἄλλ' ἐπανελθωμεν εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις καὶ Ῥώμῃ βιβλιοπώλας. Οὗτοι παρεῖχον τοῖς ἀγορασταῖς ἀντίγραφα πολλάκις πολυτιμώτατα

ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, ἄλλοτε μὲν σπουδαῖα ὡς ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ παπύρου ἢ τῆς περιγαμνηῆς, ἄλλοτε δ' ἐκ τῆς πολυτελείας ἢ τῆς κομψότητος τῆς συμπήξεως, ἐνίοτε δ' ἐκ τῆς εὐωδίας τῆς κέδρου ἢ τῆς λειότητος τῆς κυπαρίσσου ἥτις ἀπετέλει τὴν θήκην τοῦ βιβλίου. Ἀλλως δὲ ἤδη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὰ βιβλία δὲν εἶχον πάντοτε σχῆμα κυλινδρικόν, ἀλλ' ἦσαν πολλάκις καὶ βιβλία τοῦ τετραπλεύρου σχήματος, ἥτοι κώδικες, δηλὰ δὴ τετραδία τοῦ αὐτοῦ μεγέθους συμπηγνύμενα πρὸς ἄλληλα διὰ νήματος ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, καὶ περικλείμενα ἐντὸς δύο σανιδῶν ἢ τοῦλάχιστον ἐντὸς δύο φύλλων περιγαμνηῆς. Ὁ τρόπος οὗτος ἐν τέλει ἐπεκράτησεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον, καὶ τὸ τοιοῦτον σχῆμα βιβλίων εἶνε σχεδὸν τὸ μόνον κατὰ τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας.

Ἡ γονιμότης τῶν συγγραφέων, ἰδίως δὲ τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν ἐραχνιστῶν, ἐν οἷς ἀναφέρεται ὁ γραμματικὸς καὶ ἐραχνιστὴς Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς δημοσιεύσας ἐπὶ Αὐγούστου 3500 τόμους, εἶχε καταστήσει ἤδη ἑνωρὶς ἐπαισθητὴν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλαττώσεως τοῦ μεγέθους καὶ βάρους τῶν βιβλίων, διὰ τῆς χρήσεως γραφῆς μικροτάτης ἐπὶ χάρτου λεπτοτάτου. Οὕτω τῶν ἑκατὸν εἰκοσιν ἐπτὰ βιβλίων ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο ἡ ῥωμαϊκὴ Ἱστορία τοῦ Τίτου Λιβίου ὑπῆρχεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ποιητοῦ Μαρτιάρι κατὰ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἑκδοσίς τις οὕτως εἰπεῖν στοιχειόπυκνος, ἴσως ἐν ἐνὶ μόνῳ τόμῳ. Θαυμάσιον δ' εἶνε τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πλινίου, ὅτι ὁ Κικέρων εἶδεν ἐν τινὶ βιβλιοθήκῃ τὴν Ἰλιάδα ὁλόκληρον, ἥτις ἀπαρτίζεται ἐκ 15,000 στίχων καὶ πλέον, ἐν οὕτως ὀλίγῳ χώρῳ γεγραμμένην, ὥστε τὸ ὅλον χειρόγραφον ἐχώρει ἐντὸς κελύφους καρύου. Καὶ ὅμως μετὰ δεκαεπτὰ αἰῶνας, ἐν τῇ αὐτῇ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', σοφὸς τις ἐλληνοιστὴς, ὁ Huet, ἐπίσκοπος τῆς Ἀβρίγκας (Avranches) ἀπέδειξεν ἡμέραν τινὰ ὅτι δεδομένης καταλλήλου περιγαμνηῆς, διὰ πτεροῦ κόρακος, γινομένης χρήσεως γραφῆς ἐχούσης τὴν λεπτότητα τῆς ἰδικῆς του, ἐλησμονεῖ δὲ νὰ προσθέσῃ καὶ ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν οἷοι οἱ ἰδιοὶ του, τὸ θαῦμα τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπαναληφθῇ.

Ἀλλὰ τὰ μικροτετεγνημένα καὶ στοιχειόπυκνα βιβλία εἶνε τὸ πολὺ σπανιότατες ὀλίγην ἔχουσαι χρησιμότητα καὶ αἵτινες δεικνύουσι μόνον τὸ τελευταῖον ὅριον τῆς δεξιότητος τῶν βιβλιογράφων. Σπουδαιότερα δὲ ἦτο ἡ σημασία τῶν μετ' εἰκόνων ἐκδόσεων, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐν αἷς τὸ κείμενον συνωδεύετο ὑπὸ ἱστορίων ἢ σχεδίων, ἐνίοτε δὲ ὑπὸ εἰκόνων προσώπων, ἐξετελοῦντο δὲ εἴτε δι' ἀντιγραφῆς κατὰ μίμησιν εἴτε διὰ τῆς ἀτεχνοτέρας μεθόδου τοῦ ἀπιχνογράφου.

Βιβλίον τι γεωμετρικὸν ἢ ἀστρονομικὸν δὲν

ἡδύνατο νὰ στερεῖται εἰκόνων· βιβλίον τῆς φυσικῆς ἱστορίας εἶχε μεγάλην ἀνάγκην τοιούτων· σύγγραμμά τι γεωγραφικὸν ὀλίγην θὰ εἶχε χρησιμότητα ἄνευ χαρτῶν. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βάρρωνος εἶχον προβῆ μέχρι τῆς δημοσιεύσεως βίων συνοδευομένων ὑπὸ τῶν εἰκόνων τῶν ἀνδρῶν, περὶ ὧν ὁ λόγος. Αἱ δύο ἢ τρεῖς εἰκόνες συγγραφῶν ἀρχαίων, αἱ διασωθεῖσαι μέχρις ἡμῶν ἐν χειρογράφοις τῶν μέσων αἰώνων, δῆλα δὴ αἱ τῶν ποιητῶν Τερεντίου, Ὁρατίου καὶ Βιργιλίου, ἐμπνέουσιν ἡμῖν τὴν ὑποψίαν ὅτι πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς χαλκογραφίας τοιαύτη τις εἰκονογραφία, καὶ περ θεωρουμένη ὑπὸ τοῦ Πλινίου ὡς εὐεργετικὴ ἐφευρέσις δὲν μετέδωκεν ἡμῖν πιστῶς τὴν ὅψιν τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Αὐθεντικώτεροι δὲ φαίνονται αἱ πολλαὶ λίθιναι ἢ χαλκαῖ προτομαὶ αἱ περισωθεῖσαι ἡμῖν ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτήτος, ὡς καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ἐλληνικῶν τε καὶ ῥωμαϊκῶν νομισμάτων ἀνάγλυπτοι εἰκόνες.

Ἄλλως δὲ οἱ ἀρχαῖοι, στερούμενοι μεθόδου εὐχεροῦς πρὸς ἀκριβῆ ἀναπαράστασιν πολλῶν ἀντιτύπων γεωγραφικοῦ τινος ἢ τοπογραφικοῦ διαγράμματος, εἶχον τρόπον ἀρκετὰ πρόχειρον δι' οὗ διευκόλυνον τὴν χρῆσιν αὐτῶν, ἥτοι τὴν ἐπὶ τοῦ τοίχου ἀπεικόνισιν ἢ χάραξιν αὐτοῦ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου χάρτης τῆς ὑψηλίου, σχεδιασθεῖς ἐπὶ τῇ βάσει προεργασιῶν σοφῶν πινακογράφων, ἐκάλυπτε τοὺς τοίχους στοᾶς ἰδρυθείσης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀγρίππα. Ποιητῆς δὲ τις τῶν αὐτῶν χρόνων, ὁ Προπέρτιος, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ γεωγραφία ἐδιδάσκετο τῇ βοηθείᾳ χαρτῶν κεχαρκαγμένων ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν δημοσίων κτιρίων καὶ ἐνίοτε τῶν σχολείων. Ῥωμαϊκὸν τι σχολεῖον τῆς ἀρχαίας γαλλικῆς πόλεως Αὐγουστοδύνου (Autun) εἶχε χάρτας τοιούτους, ἐξωγραφημένους ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν δωματίων, ἐν δὲ τοῖς ἐρείπιοις τῆς πόλεως ταύτης εὐρέθησάν τινα λείψανα αὐτῶν.

Ταῦτά μοι ἐνθυμίζουσιν ἐν ἄλλο σπουδαῖον μνημεῖον. Ἐν τῇ νήσῳ Πάφῳ ἥτις εἶνε, ὡς γνωστὸν, διάσημος διὰ τὰ ὠραῖα αὐτῆς μάραρα, εὐρέθησαν πρὸ διακοσίων ἐτῶν, μετὰξὺ τῶν ἐρείπιων σχολείου τινός, πλάκες μαρμάρου περιέχοντος χρονολογικὸν ἀπάνθισμα ἀπάσης τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῆς μυθικῆς βασιλείας τοῦ Κέκροπος ἐν Ἀθήναις (1582) μέχρι τοῦ ἔτους 293 πρὸ Χριστοῦ, ὅτε ἀναμφιλέκτως ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή τοῦ Παρίου τούτου μαρμαροῦ.

Ἐπὶ τῶν τοίχων λοιπὸν τοῦ σχολείου των ἐμάνθανον οἱ παῖδες οὐ μόνον τὴν γεωγραφίαν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας. Τὰ δὲ λίθινα ταῦτα βιβλία εἶχον τὴν ἀρετὴν νὰ διατηρῶνται ἄνευ σπουδαίας βλάβης ἐπὶ μα-

κρὰ ἔτη μετὰ καὶ τοῦ οἰκοδομήματος, οὗ ἀπετέλουν μέρος.

Ἐνίοτε δ' ἐγίνετο χρῆσις τῶν ἀναγλύφων ὅπως ἐλκύηται ἡ προσοχὴ τῶν μαθητῶν. Σώζονται δὲ ἀκόμη μέχρις ἡμῶν πολλὰ τῶν ἀναγλύφων τούτων ἐπὶ λίθου ἢ ἐλέφαντος, ἐπ' αὐτῶν δὲ παριστάνονται αἱ κυριώταται σκηναὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ σκηναὶ καθ' αὐτὸ ἱστορικαί. Κάτωθεν δ' ἐκαστῆς παραστάσεως εὐρίσκεται βραχεῖα ἐπιγραφὴ ἐλληνικὴ καὶ ἐνίοτε τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ, παρ' ᾧ οἱ μαθηταὶ ἡδύνατο νὰ εὐρωσι περὶ ἐκάστης ὑποθέσεως διήγησιν ἐκτενεστέραν. Ἀπετέλουν δὲ τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα τρόπον τινὰ ἐνθύμημα ζωηρότατον διὰ τοὺς νεαροὺς μαθητάς.

Ἐν δὲ ταῖς ῥωμαϊκαῖς χώραις εὐρίσκομεν πολλάκις ἡμερολόγια ἐπιγεγραμμένα ἐπὶ λίθων πρὸς χρῆσιν τοῦ κοινοῦ. Ἐπ' ἴσης δὲ ἡδύνατο οἱ πολῖται τῆς Ῥώμης νὰ ἴδωσιν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ διάγραμμα τῆς αἰωνίας πόλεως κεχαρκαγμένον ἐπὶ μαρμαροῦ, οὗ διεσώθησαν πολλὰ ἀποσπάσματα. *Λ.

ΑΙ ΟΡΧΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΓΡΙΩΝ

Ὅσοι μείζονα εὐφυῖαν ἀπαιτεῖ μία τέχνη, τοσοῦτον εὐγενεστέρα εἶναι. Οὕτω δ' ἐξετάζομένη ἡ ὀρχηστικὴ τέχνη καταφαίνεται ἀναντιρρήτως ταπεινοτάτη καὶ ἀγριωτάτη. Τὰ στοιχεῖα ταύτης ἀπαντῶσι παρὰ τισι ζώοις· διότι ὀρχήσεις ἀληθῶς εἰσιν αἱ κινήσεις, ἃς τὰ ἄρρενα εἰδῶν τινῶν ποιούσι πρὸς κήλησιν καὶ σαγήνειαν τῶν θηλέων. Οἱ ἔρρυθμοι χαιρετισμοὶ τῶν ἄρρένων τρυγόνων καὶ περιστερῶν εἰσιν ὀρχηστικὰ ἀντικρυς γυμνάσματα.

Ἐν δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει εἶναι σχεδὸν πάκοινος ἡ ὀρχησις. Ἔθνη τινὰ παρεισάγουσι τὴν ὀρχησιν εἰς πλείστας περιστάσεις καὶ κατέστησαν ταύτην ποικιλωτάτην· ὅμως τὰ τρία κυριώτατα εἶδη ὀρχήσεως εἰσιν ἡ θηρευτικὴ, ἡ πολεμικὴ καὶ ἡ ἐρωτικὴ ὀρχησις.

Ἐσχάτη δὲ πασσὼν ἐστὶν ἡ θηρευτικὴ, ἥτις περιοριζεται εἰς ἀτεχνωτάτην μίμησιν τῶν κινήσεων καὶ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ζώου, ὅπερ θηρεύει συνήθως ἡ φυλὴ. Ὅθεν οἱ Τασμάνιοι καὶ οἱ Αὐστράλοι πειρῶνται νὰ μιμηθῶσιν ὀρχηστικῶς τὰς κινήσεις τοῦ καγκουροῦ καὶ τοῦ ἐμοῦ, διότι τὴν θήραν καὶ τὴν σύλληψιν τῶν τοιούτων ζώων θεωροῦσι μέγιστον κατόρθωμα καὶ εὐτύχημα. Ὁμοίως καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον οἱ Καμτσάδζλαι ὀρχούμενοι μιμοῦνται τὰς σκαιὰς κινήσεις τῆς ἀρκτοῦ. Ἡ δὲ τῶν βουβάλων ὀρχησις, ἣν οἱ Ἐρυθρόδερμοι ὀρχοῦνται μεταμφιζόμενοι ἀναλόγως τῇ περιστάσει, προηγείται τῆς θήρας τοῦ ζώου τούτου. Ὁμοια παραδείγματα ἐδυνάμεθα ἀναγράψωμεν ἄπειρα.